

Vývoj osídlení a sídel

Vývoj osídlení a sídel u nás do roku 1850

Východiska soudobé stavby měst sahají až do doby, kdy si lidé začali budovat po neolitické revoluci svá trvalá sídla. Uplatňovali při tom své ještě dávnější zkušenosti při vyhledávání vhodných přechodných sídliště nomádů – lovců a pastevců. Již tehdy poznávali, že určité lokality jsou vhodnější nebo naopak méně vhodné z hlediska přírodních podmínek, orientace ke světovým stranám, konfigurace terénu, existence surovinových zdrojů a ne na posledním místě zásobování vodou.

Své poznatky o přírodě promítali do svých nejstarších náboženských představ a kultů. Ty nacházely svůj výraz také ve starověkých textech, z nichž se mnohé dochovaly do současnosti. V některých zemích se dokonce takové poznatky aplikují dodnes.

Mnohem pomalejší byl vývoj lidských zkušeností s vlastním vnitřním uspořádáním lidských sídel, která se jen postupně měnila z náhodných seskupení jednotlivých objektů na zřetelně strukturované soustavy. Ty vyjadřovaly jak společenskou hierarchii a náboženské rituály, tak i praktické potřeby hospodaření, obchodu, obrany a uplatňování moci.

Již ve starověku tak byly vytvořeny základní architektonické a urbanistické archetypy, které byly pro oblast evropské civilizace zformovány v období antiky – v antickém Řecku a Římě. To však neznamená, že lze opomíjet významné civilizační a urbanistické přínosy starověkého Egypta a Mezopotámie, islámského světa, jihovýchodní a východní Asie – Indie, Číny a Japonska, stejně jako velké indiánské kultury předkolumbovské Ameriky.

Do počátků evropského osídlení se promítly vlivy velkých starověkých civilizací z okolních kontinentů. Základní síť sídel však byla zvláště v jižní a západní Evropě výsledkem fénické a řecké kolonizace a zejména pak stabilizace sídelní soustavy v Římské říši. V té době se zřejmě za významného podílu Keltů, Germánů a Slovanů dotvořila síť základních komunikací, patřící svými uzlovými body mezi nejdůležitější stabilizační faktory osídlení Evropy.

Při velkém významu antiky však to byl až středověk, který definitivně lokalizoval a určil celou evropskou sídelní síť. Právě ve středověku byly vytvořeny základní půdorysy měst, reagující na konfiguraci terénu, důležité trasy a dominantní polohy. V první fázi středověkého osídlení to byly vesměs nepravidelné rostlé půdorysy – s výjimkou těch, v nichž zůstaly zachovány pravidelné dispozice antických římských castr.

Tato „rostlá“ sídelní síť však brzy nestačila. Od 13. století dochází v Evropě k doplňování a zahušťování sídelní soustavy nově zakládanými městy i vesnicemi. Zejména města měla přitom pravidelné půdorysy, jejichž těžištěm byly tržní prostory. V některých případech ovšem tato nově zakládaná města navazovala na starší sídelní jádra, což lze z jejich půdorysu dodnes vyčíst.

Záměrná urbanizace českých zemí za feudalismu probíhala od 13. století vytvářením v podstatě stabilní a rovnoměrně rozložené sítě městského osídlení zakládáním nových a posílením starých měst a vyvrcholila evropským posláním Prahy v koncepci Karla IV.

Na vznik měst a městeček působily rozmanité okolnosti obecného i specifického charakteru. Omezujeme se na zjištění, že během středověku se vytvořila v českých zemích hustá síť těchto sídlišť, jejíž růst zachycujeme k rokům 1300, 1400 a 1500. Rok 1300 vyjadřuje výsledek první fáze zakládání a měst městeček v přemyslovském období, druhý mezník 1400 situaci před husitskou revolucí, rok 1500 stav na přelomu starověku a novověku.

Podle takto sestaveného soupisu dospíváme k celkovým číslům královských a poddanských měst i městeček a k jejich dření v mapách.

Souhrnná klasifikace půdorysů podle hlavních podob a funkcí¹

- I. Rostlý (zpravidla paprskovitý; Kutná Hora)
- II. Plánovitý (normový)
 - A. Pravidelný pravoúhlý (Litovel)
 - 1. S ústředním náměstím (České Budějovice)
 - 2. S dominantní ulicí (Domažlice)
 - a) Žebrový (Cukmantl²)
 - b) Žebříkový (Strážnice)
 - B. Pravidelný narušený (Jihlava)
- III. Smíšený rostlý a plánovitý (Znojmo)
- IV. Nepravidelný (Dačice)

V osídlení země se vyvinula síť správních center, jimiž byla privilegovaná města královská, resp. knížecí a církevní panství a statky. Nejvyšší správa feudálních panství, sídlící nejprve na hradech, přešla na blízká města. Tak byla vytvořena síť hlavních a nejstarších tradičních center: v Čechách to bývalo cca 15 měst, na Moravě 5, ve Slezsku 2. Nižší správní centra naproti tomu neměla zcela ustálenou lokalizaci. Zásadní změnu v rozložení obyvatel přinesla třicetiletá válka. Vedla k vylidnění hornických a protestantských měst, k opuštění 1/3 usedlostí, města pozbyla 3/4 i 4/5 obyvatel i více (v Jihlavě zůstalo z 13000 obyvatel pouze 1299), obyvatelstvo pokleslo na 1/5 původního počtu.

Hlavní dopravní trasy, které můžeme sledovat od 10. století, se staly privilegovanými cestami v 16. století a v mnohých směrech je přejaly i císařské silnice 18. století, budované již jako plánovaná síť, která se stala součástí i nynější komunikační sítě. Tato základní síť cest byla přebudována ve 2. polovině 18. století v síť státních silnic, dokončených v podstatě do poloviny 19. století. Od roku 1839 se započalo s výstavbou parní železnice.

Vývoj městských sídel do roku 1850

Města se vyvíjela jako střediska obchodu, správy a obrany. Městské osídlení navázalo zprvu na soustavu hradišť a hradů, která se vyvinula během prvního tisíciletí. Ve 12. a 13. století se utváří a ve 13. a 14. století se stabilizuje a právně potvrzuje síť městských sídel.

Vývoj růstu sítě měst byl ukončen v 16. století, kdy hustota měst v českých zemích patřila k nejvyšším v Evropě. Města politicky a vojensky významná byla obehána až do 1. poloviny 19. století opevněním, které oddělovalo původní jádro města od jeho postupně narůstajících předměstí vně opevnění.

Po všeobecné středověké a místně omezené renesanční etapě přestává v podstatě plánovitě zakládání městských sídel. V 17. a 18. století je nahrazují jen dílčí úpravy jednotlivých vlastníků převážně reprezentačního rázu. Jsou to obvyklé osové dispozice s dominantami vázané na přírodní prvky v krajině.

Přeměna krajiny, zahájená velkými krajinářskými úpravami renesančního období – zejména v souvislosti s rozvojem rybníkářství – na panstvích vyvrcholila rozložením barokních dominant, které daly české krajině specifický výtvarný ráz a pokračovala krajinářskými úpravami a zakládáním parků v 19. století.

¹ Viz příloha 1.

² Starší název pro Zlaté Hory

V 18. století modernizují strategicky výhodná města svá opevnění. S rozvojem prvních manufaktur se vyvinula první průmyslová centra, která podstatně změnila strukturu měst, a to jednak rozvojem průmyslových území, situovaných u zdrojů energie a surovin (voda, rudy, paliva), jednak dělnických čtvrtí.

S nástupem průmyslové revoluce se od konce 18. století rozvíjí zeměměřičské plánování měst ať nově zakládaných, zejména státem nebo rozšiřovaných, resp. upravovaných, zejména v souvislosti s rušením městského opevnění. Klasicistní založení lázeňských měst a přetváření hradebních okruhů při rušení hradeb zejména v 1. polovině 19. století jsou svázány s krajinářskými úpravami a obohacují město o nový prvek reprezentačních prostorů a veřejné zeleně. U velkých průmyslových měst byly založeny i nové městské čtvrti; současně vzniká i typ městského nájemného domu a živelně vznikají a výjimečně jsou zakládány první dělnické kolonie v průmyslových oblastech.

Vývoj venkovského osídlení do roku 1850

O vzniku slovanského vesnického osídlení lze hovořit již v 6. století, kdy se život našeho obyvatelstva soustřeďuje především v tzv. rodových vesnicích (společný rodový majetek a střídání plůžiny³). Od 10. století již ke vzniku nových rodových vsí nedochází. V souvislosti s rozvojem moci a vlivu šlechty a církevní hierarchie dochází v 10.-12. století k postupnému soustřeďování většiny půdy do vlastnictví feudálů. Aby zvýšili své příjmy, podporovali zakládání nových vsí. Ve 12.-13. století vedle kolonizace vnitrozemské dochází i ke kolonizaci pohraničních hvozdů.

V 16. a 17. století dochází k rozkvětu panských velkostatků. Ve 2. polovině 18. století byla na některých velkostatech parcelace prováděna tzv. raabizací⁴ po roce 1777, která vedla k vnitřní kolonizaci a zakládání nových vsí na parcelovaných pozemcích.

Vývoj osídlení a sídel 1850–1945

Vývoj osídlení

V polovině 19. století dochází na území našeho státu k rozhodujícím vzájemně podmíněným společenským změnám: pod vlivem rozvoje výrobních sil došlo s postupující průmyslovou revolucí ke zrušení nevolnictví, k dovršení buržoazní revoluce v roce 1848 a k rozpadu feudálního zřízení a ustavení nové správní soustavy v roce 1850, která územně vyjádřila uvedené změny a měla přímý vliv na nové utváření a rozvoj sídelní struktury.

Postupující průmyslová revoluce a dovršení buržoazní revoluce s pronikavým rozvojem hospodářství se staly rozhodujícím faktorem přeměn v osídlení. Jejich důsledkem bylo rozrušení historicky vzniklé sídelní sítě, spojené s rozvojem nových těžišť osídlení jako center průmyslové výroby, která se vyvíjela na bázi:

- hospodářských a správních center,
- venkovských sídel, kde se zakládal a rozvíjel převážně potravinářský průmysl, a z nichž se mnohá stala základem dalších měst,

³ Plůžina = všechna pole, louky, cesty, lesy i neobdělané pozemky spolu s vlastní vsí. Dnešní terminologií katastr vesnice. Velikost a tvar plůžiny byl ovlivněn různými faktory – od charakteru terénu, kvality půdy až po majetkové vztahy.

⁴ Poddanská a pozemková reforma pojmenovaná podle jejího iniciátora - dvorního rady F.A.Raaba. Důvodem byla neefektivnost zemědělského hospodaření na vrchnostenských dvorech, odkázaných na neproduktivní robotní práci poddaných. Velké hospodářské dvory jednotlivých panství s rozsáhlými polnostmi byly nahrazeny (rozparcelovány a rozprodány či pronajaty) menšími zemědělskými usedlostmi s menší výměrou půdy, lépe vyhovujícím potřebám jedné rodiny. V rámci raabizace bylo v Čechách založeno více než sto vesnic, obdobný počet i na Moravě – je pro ně typický pravidelný půdorys, v názvech se často vyskytuje přívlastek Nový/Nová, někdy název obce přímo odráží okolnosti vzniku - Tereziny Dary (raabizace probíhala za vlády Marie Terezie) nebo Ráby (pojmenované na počest reformátora).

- sídel na dopravních cestách, zejména na křižovatkách železničních tratí,
- největších výrobních center oblastí těžby surovin, kde vznikaly zárodky dnešních aglomerací.

V českých zemích došlo k průmyslové revoluci počátkem 19. století a byla dovršena v období konjunktury v 60. a 70. letech 19. století. Hlavní průmyslová centra se rozvinula v Praze, Brně a Liberci a v uhelných pánvích na Ostravsku, v Podkrušnohoří, na Kladensku a Plzeňsku, kde se soustředil především těžký průmysl. Do těchto center se rychle soustřeďovalo obyvatelstvo, takže již v roce 1869 dosáhla hustota obyvatelstva na Kladensku až 222 obyv./km², což byla dvojnásobná hustota proti průměru českých zemí. České země patřily kolem roku 1910 svým podílem 40 % ekonomicky činného obyvatelstva v průmyslu k nejméně rozvinutým zemím v Evropě vůbec. Pozoruhodný byl však značný nesoulad mezi rozvojem industrializace a urbanizace, který se dodnes v ČSR odráží zvláště v malém podílu velkých měst v osídlení.

Zvětšení průmyslového potenciálu v českém vnitrozemí se po první světové válce v územním rozložení průmyslu téměř neprojevovalo. Průmyslová kapacita českých zemí však ztratila čtvrtinu svého hospodářského zázemí v monarchii; po krátké konjunkturu nemohlo dojít v důsledku vleklé krize třicátých let k většímu rozvoji průmyslu. Zaostáváním rozvoje průmyslu trpěly poměrně rozsáhlé oblasti jižních Čech a Českomoravské vysočiny.

Za těchto podmínek nemohlo přirozeně dojít k obecnějšímu rozvoji měst. Vzrostla především střediska správy jako hlavní město státu (zejména přivtělením měst na periferii Prahy) a hlavní města jednotlivých zemí Brno a Bratislava. Růst středních a menších měst byl až na výjimky (Zlín, Hradec Králové, Žilina) nevýrazný, některá města ve svém růstu stagnovala.

Průmyslová revoluce a její důsledky v osídlení byly doprovázeny odpovídajícím rozvojem dopravy. Rychlá výstavba nových dopravních tras otevřela možnosti rozvoje nových, do té doby často opomíjených oblastí. Města ležící na těchto trasách se intenzivně rozvíjela. Naproti tomu města, kterým se tyto trasy vyhnuly, ztratila svůj někdejší význam a začala upadat.

Nová správní soustava, která vznikla přeměnou někdejší územně roztržité feudální správní soustavy od roku 1850, vedla k úpadku starých správních center, ležících mimo oblasti novodobého rozvoje. Nové rozložení těžišť hospodářské a politické aktivity a osídlení, odpovídající uvedeným změnám, se během 2. poloviny 19. století stabilizovalo a tento vývoj konce století ukončen.

Vývoj osídlení v 1. polovině 20. století možno charakterizovat:

- vytvářením poměrně řídké sítě sídel nad 10 000 obyvatel, která se stala středisky oblastí,
- stagnací městských sídel menší velikosti (nad 2 000 obyvatel); v okolí nejméně rozvinutých hospodářských středisek docházelo ke splývání blízkých sídel a tím k vytváření počátku souvislých aglomerací,
- stagnací malých sídel (do 2 000 obyvatel), která většinou ustrnula ve svém vývoji, ale počtem obcí i obyvatel dlouho tvořila převahu v osídlení, ještě v roce 1930 v nich bydlelo 50,9 % obyvatel.

Vývoj městských sídel

Velké hospodářské a společenské přeměny, které jsou tak charakteristické pro 19. století, se zřetelně promítly i do vývoje osídlení. Dosavadní historická města již nestačila novým potřebám a nemohla uspokojit několikanásobné přírůstky městského obyvatelstva. Toto vše vedlo k dalšímu rozšiřování měst, bourání hradeb, tzv. asanacím a zejména k růstu průmyslových předměstí, pronikání železnic do krajiny a měst a zároveň s tím i k novým nárokům na sociální i inženýrskou infrastrukturu.

Nové velké aglomerace se nemohly obejít bez městské dopravy, bez nových způsobů vytápění, bez vodovodů a kanalizací. Tak se vyvinula tzv. průmyslová města, dosahující i několika stovek tisíc a výjimečně i více než milion obyvatel.

Nevyhovující sociální a hygienické poměry ve městech vedly jednak ke snahám o zmírnění těchto

nedostatků, avšak zároveň i k jejich kritice. Pro 19. století jsou proto charakteristickými nejrůznější náměty nového uspořádání lidských sídel. Z nich je nejdůležitější myšlenka tzv. lineárních měst a dále představa, že bude možno osídlení proměnit na soustavu nevelkých a všestranně uspokojivých zahradních měst. Obě tyto koncepce se zrodily ještě v 19. století a našly své široké uplatnění ve 20. století.

Rozmach průmyslu a jeho důsledky v osídlení vedly postupně ke vzniku nových typů městských sídel a k jejich silné diferenciaci od starých měst. Města v rozvinutých průmyslových, zejména těžebních uhelných oblastech se spojují s okolními obcemi a vytvářejí průmyslové aglomerace s vysokou hustotou obyvatel, s krajně znehodnoceným životním prostředím a s degradací estetických a přírodních hodnot.

Na plochách, přiléhajících k historickým jádrům, se rozvinula intenzivní výstavba nájemných domů s relativně vysokým počtem podlaží v uzavřených blocích, která v centrálních částech velkých měst dosahovala vysoké hustoty zastavění i obyvatelstva, vedla k pozdějším značným hygienickým závadám, zejména z nedostatku oslunění a provětrávání bytů v důsledku nadměrného zastavění vnitřních prostorů bloků. Ve větších městech tvořily nájemné domy často reprezentační soubory.

Na okrajích měst byly zakládány pomocí parcelačních plánů početné soubory řadových, skupinových a izolovaných rodinných domů s poměrně nízkou hustotou zastavění i obyvatelstva, především pro majetné vrstvy.

Pokračovalo a stoupalo intenzivní využívání městského centra, zejména u velkých měst. V důsledku toho docházelo často k rychlé přestavbě center, která se naprostou většinou ztotožňovala s historickým jádrem města. Přestavba rozrušila a mnohdy likvidovala památkové soubory, byla však již často vedena hledisky hygieny a dopravy (asanace starých čtvrtí, průrazy ulic pro vedení tramvajových tratí a komunikací v nových stavebních čarách).

Ve 2. polovině 19. století dochází k budování nových systémů technických sítí vodovodů, kanalizace a veřejného osvětlení, k rozvodu nových druhů energií plynu a elektřiny, budování pouliční dopravy, ke dláždění komunikací a ke svozu pevného odpadu.

Na rozhraní 19. a 20. století jsou zpracovávány první regulační plány měst, zprvu dílčí, postupně souhrnné pro celé územní města, včetně jeho rozšíření na nové plochy, ale bez prostorových i funkčních vazeb se svým okolím. Většinou jsou poplatné geometrické parcelaci, usilující o maximální využití pozemku bez funkční diferenciaci ploch.

Ve 20. a 30. letech se již rozvíjí urbanistické plánování. V některých velkých městech vznikají první plánovité realizace, řízené v Praze Státní regulační komisí, v jiných městech regulačním oddělením stavebního úřadu, v některých městech pod vlivem výrazných tvůrčích osobností architektů (Praha, Brno, Zlín, Hradec Králové). Jsou budována nová technická zařízení, usilující o zlepšení hygieny města: teplárny (Brno 1930), spalovny, kanalizační čistírny a nová technika odvozu pevného odpadu.

Snahy o lepší uspořádání měst a lidských sídel vůbec byly velmi charakteristické pro avantgardní architektonické směry. Ty se rodily již na počátku 20. století před 1. světovou válkou, kdy se zejména předkládaly různé návrhy na mrakodrapová města s dopravou ve více úrovních, což bylo jistě inspirováno i tehdejší vývojem měst v USA. V té době se již pořádaly velké celosvětové urbanistické kongresy, jejichž nejčastějším tématem byla města budoucnosti. Vznikaly první urbanistické časopisy a stavba měst se začala přednášet jako samostatný obor na vysokých školách. Města se stávala předmětem pozornosti mnoha oborů, jako bylo lékařství, sociologie, inženýrské nauky apod.

K největšímu rozvoji avantgardních urbanistických představ došlo po 1. světové válce. Tehdy se názory avantgardních architektů rozdělily do dvou základních směrů. Na jedné straně to byli stoupcí desurbanizačních koncepcí, předpokládající postupné vymizení současných velkoměst a buď jejich nahrazení novými sídelními formami, nebo dokonce úplné rozptýlení jednotlivých

lidských sídel v krajině. Druhá, opačná koncepce naopak viděla ve velkoměstských aglomeracích budoucnost lidského osídlení a hledala především nejvhodnější způsoby jejich uspořádání tak, aby vyhovovala provozním nárokům a zároveň zůstala přijatelným životním prostředím. Pro obě tyto protikladné tendence však bylo charakteristické, že se jen okrajově zabývaly existujícími městy a většinou předpokládaly jejich úplnou přestavbu.

Pro urbanismus 20. století byl nejdůležitějším vznik mezinárodní organizace avantgardních architektů CIAM, založené v roce 1928. Ta se na svých kongresech zabývala novými formami bydlení, novými zastavovacími soustavami a posléze v roce 1933 na kongresu v Athénách zformulovala tzv. Athénskou chartu, vyjadřující základní principy nového funkcionalistického města.

Athénská charta vychází ze zásadního odmítání tradičního města, které se vytvořilo v 19. století. Odmítá uzavřené bloky, koridorové ulice i nevhodné mísení jednotlivých městských funkcí. Zdůrazňuje naopak nezbytnost zřetelného funkčního členění měst, uplatnění moderních zastavovacích soustav zabezpečujících všem bytům dostatek oslnění a větrání, a přenesení dopravy na moderní automobilové komunikace, vedené v zeleni.

V důsledku ekonomického a politického vývoje 30. let se principy funkcionalistického urbanismu mohly v praxi výrazněji uplatnit až po 2. světové válce. Prvým poválečným úkolem byla obnova válkou zničených měst, kde se uplatnily nejrůznější tradiční i novodobé koncepce. V některých městech (Varšava) se záměrně zcela do důsledků obnovoval jejich původní historický stav. Jinde (Le Havre, Kyjev) to byla sice nová, ale na klasické urbanistické principy navazující řešení. Konečně v mnoha případech (Londýn, Rotterdam) se zničená centra obnovovala novými výrazovými prostředky.

Nové principy funkcionalistického urbanismu se však v důsledku nedostatku bytů v široké míře uplatňovaly především v budování nových velkých sídlišť na okrajích měst. Právě v nich byly principy avantgardních urbanistických koncepcí realizovány nejdůsledněji – ovšem ve značně deformované a příliš zjednodušené podobě. Brzy se ukázalo, že výsledky nejsou zdaleka tak uspokojivé, jak by to odpovídalo ušlechtilosti představ, z nichž tyto projekty vycházely. Principy moderní architektury byly zkomercializovány a zmocnily se jich především velké investorské organizace a stavební podniky. Proto již od 50. let narůstala kritika funkcionalistické architektury vůbec.

V současné době se urbanismus nachází na určitém rozcestí a všeobecně se spíše orientuje na hledání dalšího vývoje lidských sídel, která by více než dosud vyhovovala principem udržitelnosti života na Zemi.

Vývoj venkovského osídlení

Začátkem devatenáctého století dochází na našem venkově k vývoji, který měl velký význam pro utváření našeho současného osídlení. Šlechta, ve snaze zvýšit své příjmy, odprodává půdu poddaným, nebo ji rozděluje drobným nájemcům a začíná investovat do průmyslové výroby. Vzniká potřeba volného získávání pracovních sil do manufaktur. S tím souvisí zrušení roboty (1845) a uzákonění možnosti volného nakládání s půdou (1868, 1869).

Nedůsledně provedená pozemková reforma po roce 1918 rozdělila jen část největších šlechtických a velkostatkářských majetků, takže velká část zemědělské půdy zůstala i nadále v rukou soukromníků. Zemědělská výroba malých a středních rolníků si zachovala charakter individuální malovýroby a netvořily se předpoklady pro její racionalizaci a zefektivnění.

Vývoj od roku 1945 a současný stav osídlení u nás

Rozhodující faktory vývoje osídlení po roce 1945

Dědictvím předválečného stavu republiky se silně rozvinutým průmyslem byly hluboké disproporce v rozložení výrobních sil. Na 15,8 % rozlohy státu bylo koncentrováno přes 50 % průmyslu a ostatní území, tj. oblast jižních Čech, severní, západní a jižní Morava a celé Slovensko byly prakticky téměř bez průmyslu. S tímto obdobím bylo také spojeno odsunutí občanů německé národnosti. V procesu dosídlování pohraničí ČSR došlo v českých zemích ke snížení počtu obyvatel ve všech kategoriích obcí. Ve větších střediscích a ve velkých městech vnitrozemí byly ztráty na obyvatelstvu vyrovnány zhruba v průběhu padesátých let, v pohraničí až koncem šedesátých let.

Ve výstavbě měst navazuje toto období na předválečné funkcionalistické tendence v urbanismu, které byly typické zvláště pro výstavbu obytných domů a souborů budovaných správami měst, eventuálně stavebními družstvy.

Proces socialistické industrializace usiloval o vyrovnání průmyslové úrovně jednotlivých krajů, v důsledku zprůmyslnění méně průmyslově rozvinutých oblastí. Vedle tohoto vyrovnávání průmyslové úrovně jednotlivých krajů, došlo současně v rámci jednotlivých krajů k soustřeďování investic do aglomerací s výraznou průmyslovou tradicí na Ostravsko, do severozápadních a středních Čech, Plzně a Brna. V letech 1946–55 se hlavní průmyslové aglomerace českých zemí podílely 39 % na přírůstku zaměstnanosti v průmyslu, v letech 1955–66 však již 70 %.

Charakteristický pro poválečné období je výrazný růst podílu městského obyvatelstva (obce nad 2000 obyvatel) v ČSR, a to ze 49 % v roce 1930 na 54 % v roce 1960 a 65 % v roce 1971. Růst městského charakteru obcí vedl k novému administrativnímu členění sídel sloučováním obcí. Zejména s velkými městy se sloučily sousední obce v několika postupných fázích. V důsledku politických, hospodářských a sociálních změn došlo ke snížení počtu obyvatelstva, zejména u nejnižší velikostní kategorie sídel do 200 obyvatel. Některá z těchto sídel, zejména v rekreačních oblastech a v atraktivní poloze v blízkosti velkých měst, postupně přebírala funkci druhého bydlení.

Jako bezprostřední řešení tohoto vývoje přijala tehdejší vláda svými usneseními č. 1024 a 1025 z roku 1962 opatření k usměrnění výstavby bytů, občanské a technické vybavenosti do těch venkovských sídel, která měla předpoklady hospodářského a sociálního rozvoje, měla samostatnou funkci v osídlení nebo byla současně přirozeným střediskem spádového obvodu s určitým počtem menších sídel. Bylo dále rozhodnuto přistoupit k postupnému zpracování návrhu dlouhodobého vývoje celého osídlení jako podkladu k plánované přestavbě sídelní sítě a k soustřeďování investiční činnosti do rozvojových sídel.

Aby zajistila tento úkol, stanovila vláda ČSSR svým usnesením č. 100 z roku 1967 zásady pro vypracování návrhu střediskové sídelní soustavy⁵. Ve smyslu vládního usnesení byl vypracován návrh dlouhodobého vývoje struktury osídlení krajů, zahrnující středisková sídla místního a obvodního významu s vyznačením jejich spádových území a s diferenciací nestřediskových sídel. Na podkladě výsledku další etapy prací na problematice dlouhodobého vývoje osídlení schválila vláda ČSR usnesením č. 4 z roku 1976 zásady urbanizace a dlouhodobého vývoje osídlení ČSR. V zásadách byl schválen jmenovitý výběr 12 sídelních regionálních aglomerací a 22 významných center osídlení, které v souhrnu představovaly těžištní prostory perspektivní urbanizace země⁶.

⁵ Středisková koncepce osídlení byla poté uvedena do praxe usnesením vlády ČSR č. 283 z roku 1971 „K návrhům dlouhodobého osídlení ČSR“. Koncepce dělila všechna sídla do 4 kategorií:

SOOV – střediska osídlení obvodního významu (v ČR cca 170 nejvýznamnějších měst, přibližně s 10 tis. a více obyv.),

SOMV – střediska osídlení místního významu (menší města a velké obce, v ČR jich bylo cca 800),

NSTV – nestředisková sídla trvalého významu,

NSO – nestředisková sídla ostatní (nejmenší venkovské obce, většinou s méně než 300 obyv.) – blíže viz poslední kapitola textu a příloha 2.

⁶ Tzv. Koncepce urbanizace (revidovaná v r. 1983), viz příloha 3.

Vývoj a současný stav koncepce měst

Poválečný vývoj urbanismu (prostorového utváření sídel) úzce navázal na náměty, jež většinou teoreticky byly připravovány pokrokovými skupinami funkcionalistů. Rozvoj měst byl charakterizován dvěma hlavními trendy: výstavbou průmyslu a výstavbou bytů. Nové průmyslové provozy byly umísťovány na okraji sídel, resp. i lokalizovány do izolovaných poloh mimo dosah města, současně s výstavbou pohotovostního sídliště. Výstavba bytů byla soustředěována do ucelených souborů objektů. Současně byly vybudovány dva typy kolektivního domu, soustřeďujícího občanské vybavení přímo v bytovém domě (Litvínov, Zlín), umístěném volně v krajině.

Během 50. let byla založena nová města a rozvinuta výstavba velkých sídlišť, především v uhelných těžebních oblastech, na Kladensku Rozdělův, Stochov, na Příbramsku Březové Hory, na Sokolovsku Habartov, Horní Slavkov, na Mostecku Most, Litvínov, Střelná, Dukla v Pardubicích, Žďár nad Sázavou. Na Ostravsku největší z nich Havířov, Poruba, Karviná, Stalingrad – Bělský les, z nichž mnohá se stala součástí blízkého jádrového města. Tyto městské soubory jsou většinou budovány v polootevřených blocích, mají výrazně komponované prostory náměstí a hlavních tříd, vnitřní prostory bohatě vybaveny zelení.

Období tzv. socialistického realismu, tedy historizujícího pojetí v architektuře je stále ještě zdrojem spíše odmítavých postojů, negativního hodnocení. Je považováno za výjimku v jinak plynulých dějinách české architektury, za výjimku, která narušila rozvíjení moderního hnutí od funkcionalismu k Mezinárodnímu stylu a která uvrhla českou architekturu zpátky z jejího vedoucího místa v evropském měřítku.

Jenomže v dějinách architektury málo kdy hodnocení je jednoznačné černé nebo bílé a zkušenosti, které česká architektura nasbírala od druhé poloviny padesátých let, ukázaly, že ne vše bylo v období socialistického realismu odsouzeníhodné. K pochopení je ovšem nutno se také podívat zpět. Dvacátá léta byla v české architektuře tak jako ve většině evropských zemí ve znamení prosazujícího se purismu, poetismu až k funkcionalismu. Hladké jednoduché plochy, pravidelné objemy, minimum vnější dekorace. Architektura okouzlená technikou a exaktní vědou. Architektura toužící – ve srovnání s tím, co existovalo – po vytváření prostředí zdravého, vzdušného, slunného, přehledného. Začala u jednotlivých staveb a postupně se dostávala až k novým přístupům k tvorbě městských částí. Všechny domy ať mají stejné oslunění, stejné provětrání, všechny ať jsou stejné hygienické –v přímočarém uplatňování podobných požadavků se začaly tvořit skupiny domů v řadovém zastavění, které rychle dostaly přílehlavé označení – systém prší“. Domy v jednom směru, jak kapky deště stékající podél městských ulic – jenomže se mezi nimi brzy vytratil rozdíl mezi tím, co je ulice a co je „dvůr“

Takové celky se objevovaly především tam, kde se stavěly domy s malými byty, ať městské nebo družstevní, domy pro obecní chudé, domy pro nemajetné a kdovíjak se ještě jmenovaly. Byť tyto domy samy o sobě si vždy udržovaly v rámci funkcionalistického pojetí velmi vyspělou úroveň architektury, prostředí, které tvořily, bylo neměstské; zeleň ho doprovodila až s velkým zpožděním.

Doba válečná přerušila stavební aktivity na území protektorátu. Architekti se museli věnovat jiným profesím, nebo se mohli připravovat na to, co bude po válce. Jednou z takových příprav byla diskuse, vyvolaná v roce 1944 na téma, zda funkcionalistická architektura dokáže vyjádřit i nějaké vyšší hodnoty než jen ty utilitární. I výrazní funkcionalističtí architekti se přikláněli k tomu, že to asi neumí, že ve chvíli, kdy je potřeba dosahovat např. monumentality nebo výrazové bohatosti, obvykle je nutno sáhnout do klasického „slovníku“ architektonických prvků, ostatně v každé době, která je na vyjadřování vyšších společenských hodnot staveb citlivá, se architektura stává klasicistní, vychází z tradic především císařského Říma.

Doba poválečná ovšem měla na architekturu jiné požadavky. Nastalo období obnovy, v němž bylo nutno především zajistit nové objekty pro výrobu a stejně tak nové objekty pro bydlení. Stylově to bylo období, které se snažilo navazovat na předválečné tradice – jedním z typických objektů této

doby se stal kolektivní dům v Litvínově, navržený v roce 1946, stavěný v letech 1947–59. Příkladná ukázka noblesní funkcionalistické architektury. Zároveň ovšem také byla ukončena soutěž na obnovu válkou zničených Lidic, kde pietní požadavky vyvolaly soutěžní návrhy ryze tradiční, klasické vesnické domky středočeského kraje s valbovými a sedlovými střechami, s nevelkými okny.

Po roce 1948 se hlavní úlohou pro architekty, sdružené ve Stavoprojektu, stalo bydlení. Bytová nouze byla obrovitá, byl vypracován typový sborník obytných domů a začalo se pracovat na nových obytných souborech. Přitom typový sborník fungoval především pro usnadnění práce – byl nástrojem pro rychlejší skládání dispozic, nikoliv cílem architektonického řešení. Domy měly mít podle návrhů architektů individuální tvář, která bude odpovídat jejich postavení ve městě.

V roce 1951 byl vytyčen plán tzv. nových socialistických města městeček, která měla vznikat převážně v souvislosti s již existujícími městy, ale také na zelené louce. Nejvýznamnější se stala zástavba na severní Moravě, kde byl stanoven grandiózní plán vybudování „nové socialistické Ostravy“ – na západním okraji Ostravy mělo vzniknout nové město pro 150 000 obyvatel. Ostrava se měla stát vizitkou toho, jak socialistická společnost pečuje o blaho pracujícího člověka, měla se stát demonstrací nového pojetí architektury. Architektury, která měla být nasycena bohatými společenskými výrazy, měla být lidu blízká, srozumitelná, pochopitelná, měla navazovat na historické tradice. Měla vycházet z renesančního tvarosloví. (došlo dokonce na ideologické zhodnocení jednotlivých historických stylů: gotika byla zavržena jako feudální, baroko bylo architekturou doby národního útisku, novoslohy devatenáctého století byly buržoazní, stejně jako architektura funkcionalistická; zbyla jen renesance, která se národním slohem stala už v 19. století.) Urbanistické založení Ostravy nezapřelo inspiraci renesančními ideálními městy – půdorys založený na hvězdicovém ornamentu, s radiálními ulicemi, v hlavních směrech vedly široké bulváry s monumentálními stavbami, na hlavních křižovatkách se tyčily dominantní stavby s tvaroslovím vycházejícím z italských renesančních paláců, ale i raného baroka s vysokým řádem. Realizovaná byla jen malá část, dnes Ostrava-Poruba, kde je zřejmý rozdíl mezi stavbou města padesátých let a sídlištním pojetím výstavby po roce 1960. V „socialistické“ Porubě jsou vedeny slavnostní bulváry s širokými chodníky, které jsou od vozovek odděleny zelení, na hlavních třídách mají domy v přízemí obchody s bohatými výkladci, nebo restaurace a kavárny. Domy mezi sebou vymezují klidové zelené prostory, skutečně obytné vnitrobloky s pěšinami lemovanými lavičkami, s hřišti. Důsledně jsou oddělovány pěší komunikace, které procházejí napříč bloky pomocí malebně komponovaných průchodů. Domy mají dobovou ornamentiku – dnes již směšně působící „renesanční“ atiky, štíty, parapety lodžii a balkonů, někde jsou dokonce prolomeny lodžie na dvě podlaží s vlastním sloupovým řádem (většina takovýchto monumentálních lodžii se uplatňuje především v průhledech a dálkových pohledech). I atiky a štíty domů plní především významnou funkci z hlediska městské kompozice.

V podobném duchu bylo vybudováno nové město, které později dostalo jméno Havířov, kde v komornějším měřítku (plánovaných tu bylo 50 000 obyvatel) se opakovaly stejné kompoziční principy jako v Porubě.

Příkladem města nově založeného na historických principech tvorby města se stala Nová Dubnica (nyní ve Slovenské republice). Při jejím zakládání byl dokonce do vinku dán nejen cíl vytvoření nového socialistického města, ale v průvodní zprávě se dokonce hovořilo o nutnosti diferenciacie prostor podle skladby obyvatel, neboť lidé různých profesí a různého společenského postavení mají různé potřeby v prostoru a různé potřeby ve výrazu svých obydlí. V Dubnici byl opět realizován výrazný prvek měst své doby – obchodní parter tentokrát s podloubími, k pohodlnějším procházkám, pohodlnějšímu pohybu ve městě vůbec. V nadhledové perspektivě je dokonce k městu položena alej vroubí hlavní příjezdovou komunikaci.

V základu všech socialistických měst a městeček stála očividná snaha vytvořit příznivé obytné prostředí pro člověka. Prostředí, které má proporce odpovídající lidskému vnímání (vnímání pěšáka, nikoli člověka jezdícího v rychlém autě), s domy, jež jsou sice vytvářeny z typových podkladů, ale

vždy se snahou o individuální výraz – samozřejmě z dnešního hlediska je sortiment prvků, vedoucích k individualizaci výrazů, naivní, skoro romantický, plný příliš názorné propagandy, především v hojně používaných sgrafitech či reliéfech. Jenomže i tyto prvky mají své předchůdce třeba v historických domovních znameních... K novým městům patřila také jasná diferenciací prostorů – najdeme v nich náměstí, společensko-obchodní prostory s výrazně odlišnými budovami, najdeme v nich hlavní rušné ulice (často se středním zeleným promenádním pásem), ale také tiché pěší ulice pro soukromý život, pro loudavé procházky...

Přitom ve většině měst se dbalo na to, aby při procházkách měli lidé před očima konkrétní cíl, významný bod, stavbu či plastiku. V parterech se hojně pracovalo se sochařskou výzdobou, ovšem nejen v budovatelských sochách, ale i ve fontánách, v komorních plastikách, které byly proloženy v komponované zeleni. U společensky významných budov se dbalo na úpravu předprostoru s terasami, lodžii a kolonádami...

Nová města vznikala nejen na Ostravsku a nejen na Slovensku (tam ještě připomeňme město Šaca pro zaměstnance hutního kombinátu v Košicích. Města rostla na okrajích mnoha, historických sídlišť – v Mikulově, v Uherském Hradišti, v Hracholuskách, ve Stochově, v Hrádku u Rokycan, nový soubor vznikl v Mníšku, velkým městem se měly stát plzeňské Slovany, k největším v Čechách patřily Ostrov a Příbram-Březové Hory. V posledně jmenovaných kromě celkové urbanistické struktury, držící se dobových pravidel, vznikly i významné stavby společenské. V Příbrami kulturní dům s divadlem, v Ostrově kulturní dům, dvě svébytné dominanty nových měst, dominanty, které dodnes nic neztratily ze svého společenského postavení, ani ze svého dobově vyzrálého architektonického výrazu.

Konec epochy socialistického realismu přišel v polovině padesátých let. S ním zmizela nejen architektura naivně romantizujícího výrazu s bohatou dekorací, ale zmizela i pravidla klasické výstavby měst. Místo komponovaných městských souborů začala vznikat sídliště, postupně se vracející k funkcionalistickému systému řádkové zástavby, zmizela hierarchizace městských prostorů, zmizely slavnostní bulváry a pěší promenády. Základem urbanistické struktury města se stala rychlostní automobilová komunikace. Zmizely individualizované obytné domy, nastoupily domy, pro něž typový podklad byl nejen pomocným východiskem dispozičního řešení, ale nepřekročitelnou mezí i v řešení výrazu.

S odstraněním „zbytečností“ z architektury zmizela sama podstata architektury. Zmizela nejen péče o vnější výraz, ale péče o vyjadřování jakýchkoli společensky významných hodnot. Jakoby výpovědní funkce architektury patřila mezi „zbytečností“, jakoby architektura uměla „mluvit“ jen s používáním historizujících prvků.

Mimochodem na to velmi citlivě reagoval jazyk – přestalo se mluvit o architektuře pro bydlení, či o obytné architektuře, přestalo se mluvit o nových městech a městečkách. Začalo se hovořit výhradně o hromadné bytové výstavbě a o sídlištích.

50. léta jsou charakteristická výraznými změnami při výstavbě a přestavbě jednotlivých venkovských sídel. Zlepšuje se vybavení venkovských domácností. Budují se zařízení občanské a technické vybavenosti. Dochází k integraci venkovských a městských sídel a k přiblížení venkovského a městského způsobu života.

Vznik střediskové koncepce osídlení

Středisková koncepce u nás vznikla začátkem šedesátých let 20. století na základě tehdy nově osvojovaných poznatků teorie střediskových míst a teorie prostorové atraktivity. Její zavedení bylo motivováno politickým centralismem a uplatněním ekonomických hledisek (očekávanou efektivitou zjednodušeného přerozdělování finančních prostředků a snadnější kontrolou jejich využívání).

Z věcného hlediska je střediskovou koncepcí nutno posuzovat v širších souvislostech, postihujících děje a snahy v uvažovaném období 1960–1989, kterými byly zejména:

- všeobecná snaha tehdejšího režimu o centrálně říditelné, přehledné a úsporné uspořádání sídelní sítě (vybavení, dopravní dostupnost) a zajištění druhovosti zaměstnání pro obyvatele venkova jejich koncentrací do sídel určitého typu,
- snaha naplnit heslo „vyrovnání rozdílu mezi venkovem a městem“,
- specializace, zprůmyslnění, maxikoncentrace zemědělské výroby a faktické oddělení řady vesnic od této výroby,
- administrativní slučování obcí v letech 1956–1989.

Cíle střediskové koncepce však byly velmi jednostranné. Vedlo to k tomu, že zejména při její aplikaci se opomněla hlediska, jako např.:

- účelnost a nezbytnost využívání místních zdrojů (např. vody, místních surovin),
- nezbytnost udržení rozmanitosti osídlení,
- potřeba zabránit vyliďňování některých oblastí i venkova vůbec.

Po správní reformě v roce 1960 byla bývalá krajská a okresní města výrazně ohrožena úpadkem své obslužné a posléze i výrobní funkce. Těmto městům do jisté míry pomohla tehdy právě připravovaná středisková koncepce tím, že vyjevila, že rozmístění obslužných zařízení nesmí být vázáno jen na přítomnost správní funkce, ale musí být především odvozeno z rozmístění obyvatelstva. Bylo proto velmi pozitivním krokem, že výčet středisek osídlení obvodního významu (SOOV) nekopíroval jen nové okresní členění, ale zahrnul i téměř všechna bývalá okresní města.

Podarilo se tak aspoň částečně potlačit jedno z úskalí, které centralistický režim přinášel (tj. přílišnou vazbu lokalizace občanského vybavení na správní funkci města), jiným centralistickým opatřením (střediskovou koncepcí).

Na základě střediskové koncepce byla mj. připravena metodika „územního plánu spádového obvodu SOMV“. Mohla řešit i vzájemné střety činností v krajině a sladit jednotlivé činnosti s možnostmi krajiny a mohla zde sehrát významnou úlohu. Z kapacitních důvodů však k jejímu širšímu použití nikdy nedošlo. Po zpracování plánů několika jihomoravských obvodů se tato metodika stala impulsem pro práce na Ekoprogramu, kde se postupně vyvinula teorie a praxe vymezování územních systémů ekologické stability krajiny (ÚSES).

Výhody a nevýhody střediskové koncepce

Výhody (v mimotržních podmínkách let 1963–1989)

- Koncentrace finančních prostředků na investiční akce.
- Ekonomické úspory plynoucí z racionalizace provozu koncentrovaných zařízení občanského a technického vybavení.
- Vyšší kvalita, rozmanitost a specializace služeb, jež mohla poskytnout větší, koncentrovaná zařízení.
- Zjednodušení a zlevnění administrativy koncentrovaných zařízení.
- Lepší využití kapacity občanského a technického vybavení.

Na menší (zejména neokresní) města mohla mít středisková koncepce pozitivní vliv, byla-li tato města zařazena mezi SOOV. Na středně velká a velká města středisková koncepce prakticky nepůsobila.

K rozvoji SOMV, tj. velkých „střediskových“ vesnic (či malých měst), přispěla středisková koncepce tím, že koncentrací finančních prostředků několika obcí podpořila budování občanského a technického vybavení v nich. To lze těžko zpochybňovat, vždyť řadu takových investičních akcí by jednotlivé obce nikdy samostatně nerealizovaly. Volba druhu investice však příliš často závisela na neodborném rozhodnutí funkcionářů. Nyní, po roce 1989, se během privatizace v některých případech projevila obtížná prodejnost, a tedy neúčelnost tehdy nevhodně lokalizovaných nových zařízení.

Význam výhod koncepce potvrzují obdobné centralizační kroky jiných evropských států (např.

Itálie, Německo, Nizozemí, Polsko).

Nevýhody a negativní důsledky

- Podstatné zhoršení dostupnosti koncentrovaných zařízení. To vede k řadě nepříznivých, nejen finančních a časových, ale též sociálních důsledků pro uživatele zařízení, jako jsou:
 - zhoršení životní úrovně obyvatel,
 - oslabení lokální identifikace obyvatel,
 - oslabení lokální participace obyvatel,
 - narušení urbanistické struktury a architektonických kvalit vesnic i měst,
 - neúměrné požadavky na zdroje,
 - nepříznivé vlivy na volnou i zastavěnou krajinu.

Velmi nepříznivé bylo působení střediskové koncepce ve sféře venkovského osídlení. Byla přijata teze o „nadměrné rozdrobenosti sídelní struktury“ a o nezbytnosti snížení podílu nejmenších sídel ve struktuře osídlení. K tomu byla koncepce využita vymezením kategorií „středisko osídlení místního významu“ (SOMV), „nestřediskové sídlo trvalého významu“ (NSTV) a „nestřediskové sídlo ostatní“ (NSO).

Výše zmíněná podpora SOMV šla na úkor vybavení „nestřediskových“ sídel, NSTV a zejména NSO, neboť občanské vybavení „střediskového“ sídla bylo dimenzováno jako náhrada za zrušené vybavení sídla „nestřediskového“. Někdy přitom šlo i o velmi chabou substituci zanikajícího vybavení městeček a malých měst (některých SOMV nebo i SOOV), proti kterým byly vybrané velké vesnice (jiná SOMV) preferovány.

A zcela chybné bylo restriktivní působení střediskové koncepce vůči nejmenším vesnicím (NSO). Nebyla v nich povolována nová výstavba, v nich i ve „větších“ malých vesnicích (NSTV) se rušily provozovny občanského vybavení. Řadu vesnic tak postihla na dlouhá léta stavební uzávěra. Tato uzávěra ovšem leckdy zachránila cennou urbanistickou strukturu vesnice (pokud nedošlo k demolici). Pro mnohé potenciální stavebníky by bylo bývalo daleko nejvýhodnější stavět v rodné obci, v místě bydliště svého či svých rodičů. Ve značné části nestřediskových obcí, kde byly zavřeny školy, a zaniklo další vybavení, nastal obtížný život rodinám s malými dětmi. Zejména zavření základní školy mělo často za následek hromadné vylidnění sídla. V těchto vesnicích (NSO i NSTV) se nejtěžší projevila sociální negativa, a to např.:

- deformace demografické skladby obyvatelstva,
- destrukce životního stylu obyvatel venkova, která ovšem nedílně souvisí se zavedením kolektivizace,
- neadekvátní přebírání vzorců chování, vytváření jakési pseudourbanizace poměšťováním vzorců chování,
- rozpad sociálních vazeb v lokálním společenství, vedoucí až k destrukci základní lidské solidarity,
- ztráta odpovědnosti za to, co bychom mohli označit jako prožívaný prostor, a tudíž sklon k sociálně psychické devalvaci tohoto prostoru.

Středisková koncepce tak výrazně posílila proces vylidňování a stárnutí českého venkova, podnítila rozsáhlý pokles využití bytového fondu a ubytovací kapacity vesnic. Navazující administrativní slučování obcí dále umrtvovalo život na vesnici, zbavilo většinu venkovských sídel a jejich obyvatel iniciativy a svéprávného rozhodování o osudu své obce. Výše uvedené skutečnosti do určité míry přispěly k nevhodným formám výstavby na vesnici (vícepodlažní „bytovky“).

Na druhé straně díky vylidňování menších vesnic nastoupilo rekreační chalupářství, které často zachránilo původní podobu sídla. Je otázkou, jaký bude další osud chalupářů a jejich rekreačních chalup v nové společensko-hospodářské situaci.

Vylidňování venkova působilo nepříznivě na krajinu. Jeho důsledky jsou dvojího druhu:

- vyvolání růstu sídlišť ve městech, což vedlo k neúměrným záborům zemědělské půdy a

- zásahům do krajiny i do siluety měst;
- úpadek péče o krajinu vyvolaný mj. podstatným snížením počtu lidí v krajině, rozrušením rovnoměrnosti osídlení, narušením podmínek pro případný návrat života do vylidněných a zestárých obcí a podstatným narušením podmínek pro ekologické, vskutku racionálně prováděné zemědělství, které by podporovalo všechny funkce krajiny; (nejde tu jen o důsledky střediskové koncepce, ale též o důsledky forem zemědělské výroby uplatňovaných v posledních 40 letech).

*(Původní text volně zpracovaný z článků a publikací:
Zásady a pravidla územního plánování, VÚVA Brno 1984;
Hrůza, J.: Historická východiska soudobého urbanismu;
Hoffmann, K: Česká města ve středověku;
Sedláková, R.: Stavba měst v padesátých letech;
Ryšavý, Z.: Osídlení v měnících se společenských podmínkách,
texty byly kráceny a upraveny)*

Příloha 1 Souhrnná klasifikace půdorysů podle hlavních podob a funkcí

- I. Rostlý (zpravidla paprskovitý; Kutná Hora)
- II. Plánovitý (normový)
 - A. Pravidelný pravoúhlý (Litovel)
 1. S ústředním náměstím (České Budějovice)
 2. S dominantní ulicí (Domažlice)
 - a) Žebrový (Cukmantl)
 - b) Žebříkový (Strážnice)
 - B. Pravidelný narušený (Jihlava)
- III. Smíšený rostlý a plánovitý (Znojmo)
- IV. Nepravidelný (Dačice)

Kutná Hora

Litovel

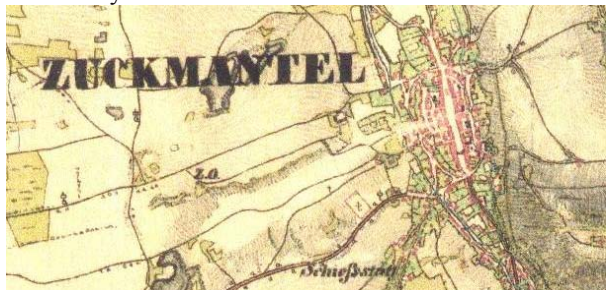
České Budějovice

Domažlice

Zlaté Hory

Strážnice

Jihlava

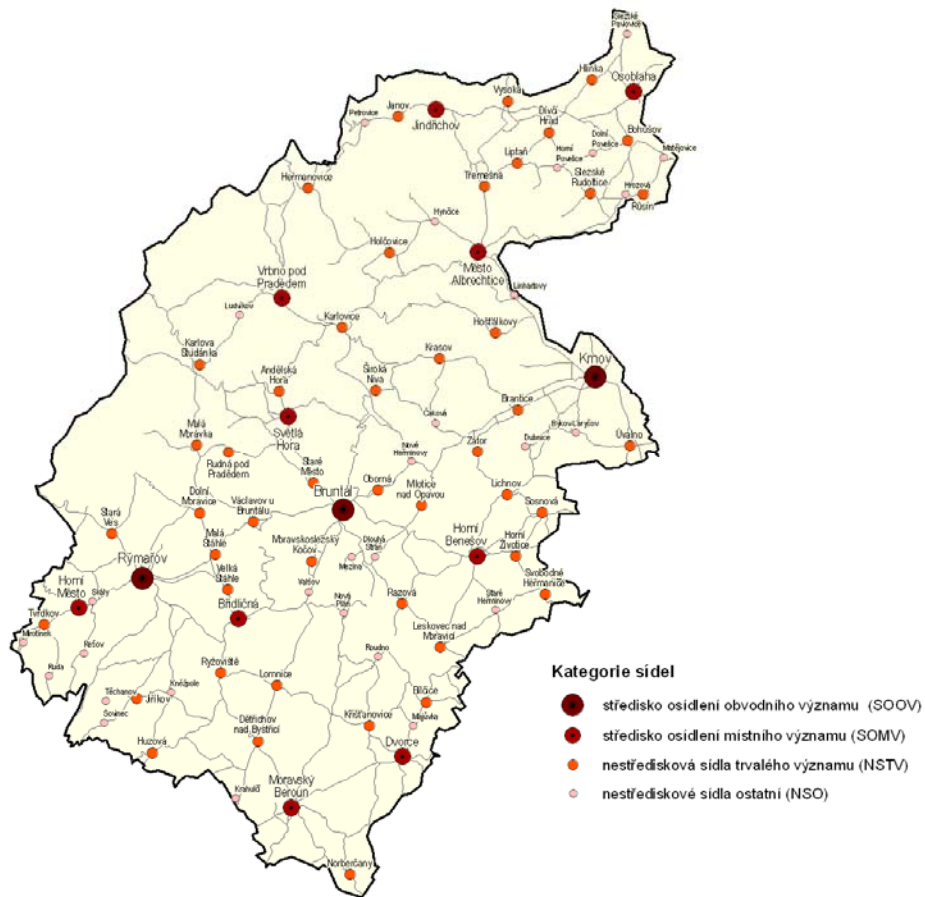
Znojmo

Dačice

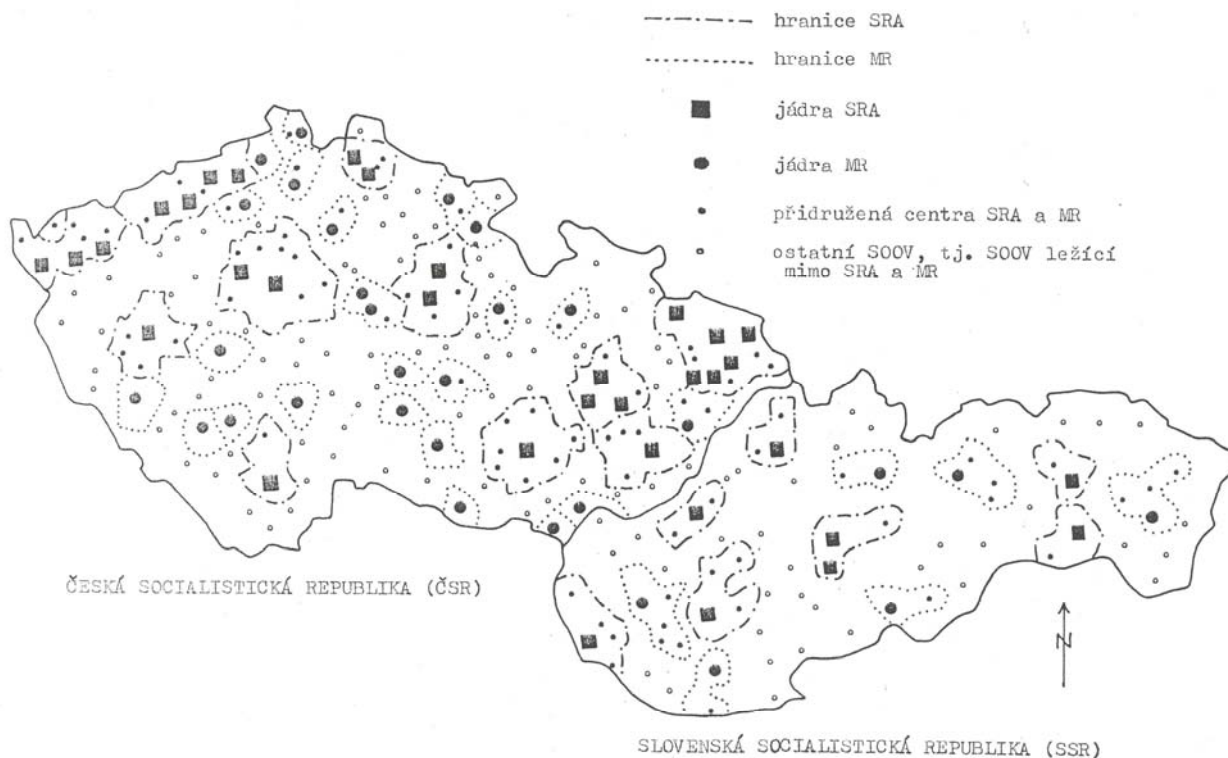

Příloha 2 Středisková koncepce osídlení (příklad – okres Bruntál)

Příloha 3 Vymezení SRA a MR v Československu (Koncepte urbanizace)

Sídelní systém v Československu

Poznámka: SRA a MR jsou vymezeny podle stavu z roku 1983.

Přehled SRA a MR:

SRA (aglomerace I. třídy) – sídelní regionální aglomerace, charakteristické největší koncentrací sídelních a ekonomických aktivit, jádrové město a více středně velkých měst (tzv. přidružená centra osídlení)

SRA	jádra	Přidružená centra osídlení	Typ SRA
Pražská-středočeská	Praha, Kladno	Beroun, Č. Brod, Brandýs n.L.-St. Boleslav, Mělník, Kralupy n. Vlt., Neratovice, Říčany, Slaný	P
Českobudějovická	České Budějovice	Týn n. Vlt.	M
Plzeňská	Plzeň	Dobřany, Nýřany, Přeštice, Rokycany	M
Karlovarsko-chebská	Karlovy Vary, Cheb, Sokolov	Aš, Chodov, Nejdek, Ostrov n. Ohří	P
Ústecko-chomutovská	Ústí, Most, Chomutov, Teplice	Bílina, Kadaň, Litvínov	P
Liberecká	Liberec, Jablonec nad Nisou	Tanvald-Smržovka	P
Hradecko-pardubická	Hradec Králové, Pardubice	Holice, Jaroměř, Chrudim, Přelouč	P
Brněnská	Brno	Blansko, Ivančice, Rosice, Slavkov, Tišnov, Vyškov, Židlichovice	M
Zlínská	Zlín	Holešov, Hulín, Kroměříž, Uh. Hradiště	M
Ostravská	Ostrava, Opava, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín, Kopřivnice	Bílovec-Studénka, Č. Tešín, Frenštát p. R., Třinec	P
Olomoucká	Olomouc, Prostějov, Přerov	Lipník n. B., Šternberk	P

P – polycentrický

M - monocentrický

MR (aglomerace II. třídy) – městské regiony, rozsah soustředění sídelních a ekonomických aktivit i rozlohy území je podstatně menší, vazby uvnitř regionů mají nejčastěji dostředivý charakter

MR	jádra	Přidružená centra osídlení	Typ MR
Kolínský	Kolín, Kutná Hora	Čáslav	P
Mladoboleslavský	Mladá Boleslav	Mnichovo Hradiště	M
Příbramský	Příbram		M
Táborský	Tábor		M
Pisecký	Písek		M
Strakonický	Strakonice		M
Klatovský	Klatovy		M
Děčínský	Děčín		M
Litoměřický	Litoměřice	Lovosice	P
Českolipský	Česká Lípa	Nový Bor	P
Varnsdorfský	Varnsdorf	Rumburk	P
Trutnovský	Trutnov	Úpice	M
Náchodský	Náchod	Nové Město n. Metují, Hronov, Č. Kostelec	M
Ústecký	Ústí n. Orlicí	Česká Třebová	M
Havlíčkobrodský	Havlíčkův Brod		M
Břeclavský	Břeclav		M
Hodonínský	Hodonín		M
Jihlavský	Jihlava		M
Třebíčský	Třebíč		M
Znojemský	Znojmo		M
Žďárský	Žďár n. Sázavou	Nové Město na Moravě	M
Šumperkský	Šumperk	Zábřeh	M
Vsetínský	Vsetín	Rožnov p. Rad. – Val. Meziříčí	M

P – polycentrický

M - monocentrický